

ЛИШАВАНЕ ОТ СВОБОДА НА НЕПЪЛНОЛЕТНИ В КОНТЕКСТА НА ПРАВОТО НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ

Гл. ас. д-р Гергана Андонова, катедра „Публичноправни науки“, Правно-исторически факултет, Югозападен университет „Неофит Рилски“;
gergana_andonova@law.swu.bg

Резюме: Подрастващите лица (до 18 години) притежават типичната за възрастта сложна структура на личността, която все още е в процес на израстване.

Особеностите на младежката психика изискват специфичен подход при налагане и изпълнение на наказанието „лишаване от свобода“, което поставя нови морални и правни изисквания към този вид наказание. Подобни стандарти са утвърдени в правото на Европейския съюз – Хартата за основните права на Европейския съюз, Препоръка Rec (2008) 11 на Комитета на министрите на Съвета на Европа и др. От съществено значение е и професионалната подготовка на служителите в местата за лишаване от свобода. Тяхната дейност е ключов елемент за ефективното изпълнение на наказателните мерки и за благоприятния изход от тях.

Ключови думи: непълнолетни, право на Европейския съюз, служители в местата за лишаване от свобода.

DEPRIVATION OF LIBERTY OF MINORS IN THE CONTEXT OF EUROPEAN UNION LAW

Chief Assist. Gergana Andonova, PhD, Department of Public Law, Faculty of Law and History, South-West University “Neofit Rilski”; gergana_andonova@law.swu.bg.

Abstract: Adolescents (under the age of 18) possess a characteristically complex personality structure typical for their age, which is still in the process of development. The peculiarities of juvenile psychology require a specific approach when imposing and executing the punishment of “deprivation of liberty”, which introduces new moral and legal standards for this type of sanction. Such standards have been established in European Union law – including the Charter of Fundamental Rights of the European Union, Recommendation Rec(2008)11 of the Committee of Ministers of the Council of Europe, among others. The professional training of staff in correctional facilities is also of great importance. Their role is a key factor in the effective implementation of penal measures and in achieving positive outcomes.

Keywords: juveniles, European Union Law, correctional facility staff.

Еволюционното развитие на Европейския съюз (ЕС) започва преди 75 години с декларацията на Робер Шуман от 9 май 1950 г. и преминава през различни етапи. Декларацията поставя основата на една нова идея за Европа – общност, основана на солидарност, мир и устойчиво развитие.¹

¹ European Commission (2020). Schuman Declaration – 9 May 1950. <https://european-union.europa.eu> (accessed on July 28 2025).

Тази визия включва не само глобални решения за бъдещето на ЕС, но и *конкретни политики и поемането на ангажменти от европейските институции в различни сфери и области*. Концепцията за обединена Европа не се изчерпва с икономическа интеграция, а предполага много по-сложни и многопосочни отношения между държавите членки.

В този контекст престъпността сред непълнолетните в ЕС следва да бъде разглеждана не само като наказателноправен, но и като социално-ценностен проблем. Въпреки съществуващите рамки и стандарти за закрила на правата на децата и младежите в европейското пространство, се наблюдават някои тревожни тенденции, свързани с младежката престъпност.

Много от непълнолетните подрастващи (под 18 години) са с повишена емоционална чувствителност и тревожност, трудно овладяване на стресови фактори. През този период настъпва биологична зрялост, която не съответства на емоционалното и когнитивно развитие на ненавършилото пълнолетие лице. Поради тези причини се оформя *специфична дисхармония* между физическите възможности и социалната отговорност.

Голяма част от непълнолетните остават неподготвени да отговорят адекватно на изискванията на семейството, училището и обществото. Подрастващият индивид е все още в процес на изграждане, което обуславя липсата на стабилна морална ориентация и достатъчно развито чувство за отговорност.

Развитието и трансформациите в юношеска възраст се усложняват допълнително от обстоятелството, че юношеството е *критичен етап в процеса на формиране на чувството на личността за идентичност*.

Идентичността се дефинира като субективно преживяване за вътрешна цялост и последователност на поведението във времето. Процесът на изграждане на идентичност на непълнолетната личност се осъществява чрез взаимодействието между вътрешни психологически процеси и въздействието на външни социални фактори-семејство, връстници, училище и общество. Когато липсват стабилни социални ориентири-като разбиране и подкрепа от страна на семейството, положителни ролеви модели или образователна среда, младият човек често преживява криза на идентичността.² Ето защо е възможно формирането на личността да не се осъществи правилно и да доведе до объркване, несигурност и уязвимост.

² Erikson, E. H. Identity: Youth and Crisis. W. W. Norton & Company, New York, 1968, p. 221-225, ISBN 0-393-31144-9.

Така, някои непълнолетни не са способни да определят социалните си роли и това може да доведе до сериозни противоречия в развитието на личността. Подобни психологически процеси се наблюдават най-вече при подрастващи, израснали в условията на социално-икономическа изолация или травматични семейни преживявания. В такива случаи се наблюдава склонност към търсене на алтернативна идентичност, включително и чрез принадлежност към младежки групи с девиантно поведение.³

Всички тези поведенчески характеристики, присъщи на възрастта на подрастващите, показват, че тяхната личност е изключително сложна и формирането ѝ се обуславя от сложното взаимодействие на множество фактори. Ето защо дефицитите в процеса на формиране на идентичност създават *психологическа уязвимост, която може да се реализира чрез ангажиране в престъпни деяния.*

В този смисъл наказателноправният подход към непълнолетните извършители следва да обхваща *не само факта на извършване на деянието, но и да взема предвид неговите дълбоки психологически и социални причини.* Независимо от това, когато деянието е от много сериозен характер, наказателният закон предвижда възникване на наказателна отговорност и за тези лица и като мярка на държавна принуда - наказанието „лишаване от свобода“. Въпреки това, в духа на европейските ценности, заложили още в Декларацията на Шуман, проблемът за определянето и изпълнението на подобни санкции следва да бъде разгледан не само като правна необходимост, а и като част от глобалната перспектива за *социална реинтеграция, превенция и защита на младото поколение.*

Хартата за основните права на ЕС, анексирана към Договора от Лисабон (в сила от 1 декември 2009 г.), придобива задължителна правна сила за държавите членки, включително и за Република България. Тя функционира като основополагащ правен стандарт за защита правата на човека в ЕС.⁴ В контекста на наказателното право и лишаването от свобода на непълнолетни лица, Хартата за основните права на ЕС осигурява рамка от основни права и процесуални гаранции, които държавите членки трябва да спазват.

³ Moffit, T.E. Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy. *Psychological Review* 1993, 100, 4, pp.674-701. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.100.4.674> (accessed on July 28 2025).

⁴ Договор за Европейския съюз (консолидиран текст), OJ C 202, 7.6.2016, чл. 6, §1. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX:12016M/TXT> (accessed on July 28 2025).

В този смисъл всяко прилагане на наказанието „лишаване от свобода“ по отношение на непълнолетни следва да бъде съобразено с върховния интерес на детето. Спазването на този принцип изисква индивидуализиран подход, както при определянето, така и при изпълнението на наказанието. Възприемането на това основополагащо правило налага също така осигуряване на специален режим на настаняване и третиране на осъдени непълнолетни лица.

Разпоредбата на чл. 49 от Хартата за основните права на ЕС урежда *принципите на законност и пропорционалност на престъпленията и наказанията*. Това означава, че наказанието следва да отговаря на характера и тежестта на престъплението и да бъде съобразено с индивидуалните особености на непълнолетния.

По-конкретно, при транспониране и прилагане на актовете на вторичното право на ЕС, каквито са директивите и регламентите, националното законодателство на държавите членки, включително на Република България, следва да бъде приведено в съответствие с разпоредбите и принципите, закрепени в Хартата за основните права на Европейския съюз. Това задължение произтича от чл. 51 от Хартата, съгласно който държавите членки са обвързани от нейното прилагане, когато действат в рамките на правото на Съюза.⁵ Това означава, че Хартата не се прилага автоматично към всички вътрешноправни положения и е приложима само когато национални разпоредби или действия на органи се основават на норми от правото на ЕС.

Принципът на зачитане на най-добрия интерес на детето, уреден в чл. 24 от Хартата за основните права на ЕС, намира съответствие с разпоредбите на чл. 60, чл. 62 и чл. 63 от Наказателния кодекс (НК) на Република България. Посочените норми установяват особени правила за наказателна отговорност на непълнолетните лица.

Националният законодател акцентира приоритетно върху *възпитателната функция на наказанието спрямо непълнолетните лица*, което се извежда като принцип от разпоредбата на чл. 60 НК. Възпитателният и поправителният характер на наказанието засилват и задълбочават неговата социална роля по отношение на подрастващите, което е съгласувано и с акцентите, заложили в Хартата за основните права на ЕС.⁶

Ограничаването на допустимите видове наказания за непълнолетни, предвидено в чл. 62 НК, до голяма степен улеснява индивидуализацията на наказателната отговорност и на наказанието, съобразени с психофизическото развитие на

⁵ Charter of Fundamental Rights of the European Union, OJ C 202, 7.6.2016, p. 389, Art. 51(1).

⁶ Канушев, М. *Наказателните стратегии в демократичното общество*. Издателство на Нов български университет, София, 2020, с.511-512, ISBN 978-619-233-128-3.

подрастващите. Подобни санкции свидетелстват и за прилагането на по-леки и щадящи мерки с оглед степента на развитие и личността на непълнолетния.⁷ В този смисъл посочената разпоредба, която предвижда налагането само на четири наказания-лишаване от свобода, пробация, глоба и обществено порицание, е в съответствие и с правния ангажимент на държавата към най-добрия интерес на детето.

Подобна правна уредба, която улеснява индивидуалния подход към всеки извършител, дава възможност да се вземат предвид степента на развитие на деца, причините за деянието, въздействието на социалната среда и перспективите за ресоциализация. Това пряко отразява изискването на Хартата за основните права на ЕС непълнолетните да бъдат третираны с правото на специална закрила и разбиране.

Изключването на някои наказания като приложими по отношение на непълнолетните (дожivotен затвор, конфискация, глоба и лишаване от определени права) също кореспондира напълно с най-добрия интерес на детето. Прилагането на определени мерки на държавна принуда не съответства на развитието на непълнолетната личност и на дълбоките психологически трансформации, които настъпват през този възрастов период.

Налагането на най-тежкото наказание, предвидено в системата на наказателноправните санкции – дожivotен затвор, не е съвместимо с водещия принцип на третиране на непълнолетни извършители, а именно възпитателно и поправително въздействие чрез наказанието. Съгласно разпоредбите на чл. 38 и чл. 38 а НК се разграничават два вида дожivotни наказания – дожivotен затвор без замяна и дожivotен затвор, които могат да бъдат наложени само при изключителна тежест на извършеното престъпление. Последните са предвидени за извършители, при които постигането на превъзпитателен ефект чрез по – лека санкция е неосъществимо или когато става въпрос за субекти с особено висока степен на обществена опасност, при които поправителният потенциал е изключително нисък.⁸

Наред с това, Наказателният кодекс изключва от приложното поле на двата вида дожivotни наказания определени групи уязвими лица, сред които са и непълнолетните. Съгласно чл. 63 НК дожivotен затвор без замяна и дожivotен затвор не могат да бъдат налагани на лица, които към момента на извършване на деянието не са навършили 18

⁷ Канушев, М. *Наказателните стратегии...*, с. 513.

⁸ Пушкарлова, И. *Наказателноправният отговор срещу изключително тежката престъпност: смъртното наказание, дожivotният затвор и дожivotният затвор без замяна в България*. Издателство „Сиела Норма АД“, София, 2021, с.35-36, ISBN 978-954-28-3703-9.

години. По този начин националното законодателство не допуска младите правонарушители да попаднат в обхвата на най-тежката наказателноправна репресия, която по своето естество представлява безсрочно изолиране на осъденото лице в места за лишаване от свобода.

Това ограничение съответства на стандартите, застъпени в Хартата за основните права на ЕС, за *налагане на наказания с преимуществено възпитателна цел и с реална възможност за ресоциализация на непълнолетните осъдени*.

Съгласно чл. 52 от Хартата за основните права на ЕС всяко ограничаване на признатите в нея права и свободи следва да бъде предвидено в закона, да зачита същността на тези права и да е съобразено с обществения интерес. Този основополагащ принцип намира конкретна проява и в националното законодателство – чл. 2, т. 3 от Закона за изпълнение на наказанията и задържането под стража (ЗИНЗС), съгласно който „правата на лишените от свобода не могат да се ограничават“. Разпоредбата подчертава задължението на държавните органи да действат в съответствие с принципите на правовата държава и с европейските и международните стандарти за защита на човешките права при изпълнение на наказанията.

Хартата за основните права на ЕС предоставя специфична закрила на непълнолетните лица в правосъдието по наказателни дела и изпълнение на наказанието. *Лишаването от свобода следва да е крайна, пропорционална, законосъобразна и хуманна мярка*, като водещият критерий е най-добрият интерес на детето. Всяка държава членка, включително България, е длъжна да гарантира съответствие с тези принципи, когато прилага европейското право.

Приоритетно възпитателният подход към непълнолетните извършители на правонарушения намира израз и в *Препоръка Rec (2008)11 на Комитета на министрите на Съвета на Европа относно европейските правила за младежите, извършили правонарушения*.⁹

Препоръката въвежда основни принципи, сред които водещо значение има принципът на най-добрия интерес на детето (чл.1), съгласуван с чл. 24 от Хартата за основните права на ЕС. Документът подчертава, че *всички мерки, включително и лишаването от свобода, трябва да бъдат пропорционални, необходими и възпитателно насочени, като целта не е репресия, а реинтеграция в обществото* (т. 5 от Препоръка

⁹ Препоръка Rec(2008)11 на Комитета на министрите на Съвета на Европа относно европейските правила за младежите, извършили правонарушения, приета на 5 ноември 2008 г. <https://www.refworld.org/legal/resolution/coeministers/2008/en/69134> (достъпна към 14 юли 2025 г.).

Rec (2008)11 на Комитета на министрите на Съвета на Европа относно европейските правила за младежите, извършили правонарушения).

Особено важно е, че *лишаването от свобода са разглежда като крайна мярка*, която трябва да бъде използвана само когато всички други средства са изчерпани (т.10 от Препоръка Rec (2008)11 на Комитета на министрите на Съвета на Европа относно европейските правила за младежите, извършили правонарушения).

Съгласно т. 15 от Основните принципи на тази Препоръка правосъдните системи следва да прилагат по отношение на непълнолетните извършители *мултидисциплинарен и междуинституционален подход и да интегрират по-широки социални инициативи за работа с младежи*. Подобен комплексен подход е необходим с цел осигуряване на многостранна подкрепа на непълнолетните извършители и реинтеграцията им в обществото.

В контекста на лишаването от свобода този принцип изключва изцяло наказателния и репресивен подход по отношение на ненавършилите пълнолетие. Препоръката изисква дори и когато престъплението е от много сериозен характер да бъде осигурена *институционална среда, която да подпомага процеса на поправяне, превъзпитание, обучение и социална реинтеграция*. Наказанието „лишаване от свобода“ следва да бъде разглеждано като временна и крайна мярка, чиято цел е съобразена с индивидуалните особености и потребности на непълнолетното лице.

В българското наказателно право тези стандарти са отразени в разпоредбата на чл. 64, ал. 1 НК, която урежда ограничено прилагане на лишаването от свобода по отношение на непълнолетни.

Наред с това, Законът за изпълнение на наказанията и задържането под стража съдържа сравнително детайлна уредба относно социалната дейност и възпитателната работа с лишени от свобода (чл. 152-162 ЗИНЗС). Уредени са *различни социални и възпитателни мерки*, приложими и към непълнолетните осъдени, включително изготвянето на индивидуална оценка, първоначален доклад за състоянието и поведението на осъдения, като и разработването на специална адаптирана програма и индивидуален план за изпълнение на наказанието. В чл. 157 ЗИНЗС е предвидено и прилагането на *специализирани програми за индивидуална и групов работ*.

Въвеждането на подобен подход по отношение на непълнолетните осъдени създава предпоставки за индивидуално третиране, съобразено с техните възрастови и психосоциални характеристики и значително повишава възможностите за тяхната ресоциализация.

Подобен подход отговаря на изискванията на Препоръка Rec (2008)¹¹, съгласно която *всяка система за правосъдие по отношение на непълнолетни лица следва да прилага мултидисциплинарен и интегриран модел*, насочен към непрекъсната подкрепа на подрастващите, включително и след изпълнение на наказанието.

Несъмнено могат да бъдат посочени и определени непълноти и пропуски в нормативната уредба.

Разпоредбата на чл. 13, ал. 2, т. 14 ЗИНЗС предвижда принципна възможност за взаимодействие между Главна дирекция „Изпълнение на наказанията“ и други институции и организации. Въпреки това в действащата уредба липсва достатъчно детайлна нормативна уредба на *механизмите, формите и отговорностите във връзка с това взаимодействие*. Последното е от особено значение по отношение на международни институции, както и национални организации, социални служби, образователни институции, здравни заведения и неправителствени институции.

Разпоредбите на чл. 65-72 ЗИНЗС уреждат режима на изтърпяване на наказанието „лишаване от свобода“. Въпреки това в тях не се предвиждат *специални гаранции за непълнолетните лица като уязвима група*, което ограничава възможността за прилагане на индивидуализирани и съобразени с възрастта мерки. Подобна липса на специална нормативна уредба не е в съответствие с утвърдените европейски стандарти относно правата и принципа на най-добрия интерес на непълнолетните, включително Препоръка Rec (2008)¹¹ на Комитета на министрите на Съвета на Европа.

Директива 2016/800/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 11 май 2016 установява процесуални гаранции, че лицата, ненавършили 18-годишна възраст и заподозрени или обвиняеми в наказателното производство са в състояние да разберат естеството и хода на производството.¹⁰ Този акт на правото на ЕС урежда и стандарти, които гарантират ефективно упражняване на правото на справедлив съдебен процес в съответствие с принципите на правовата държава и правата на детето.

Българското наказателно законодателство предвижда облекчен режим (чл. 60-65 НК) по отношение на непълнолетните извършители, включително и възможност за замяна на лишаването от свобода с по-леки наказания. Освен това Законът за изпълнение на наказанията и задържането под стража урежда определени правила за изтърпяване на

¹⁰ Директива (ЕС) 2016/800 на Европейския парламент и на Съвета от 11 май 2016 г. относно процесуалните гаранции за децата, които са заподозрени или обвиняеми в наказателни производства. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX:32016L0800> (достъпна към 14 юли 2025).

наказанието „лишаване от свобода“, приложими и към непълнолетните, включително и възпитателни мерки и социална работа.

Въпреки това, от гледна точка на стандартите на Директива 2016/800/ЕС, могат да бъдат посочени определени пропуски в националната нормативна уредба.

Прави впечатление, че в българското наказателно законодателство не е уреден *детайлно механизма за участие и ролята на родителите или законните представители както в хода на наказателното производство, така и при изпълнението на наказанието „лишаване от свобода“*. Подобна регламентация се изисква съгласно чл. 5 и чл. 12, § 6 от Директива 2016/800/ЕС.

Съгласно чл. 10 от Директива 2016/800/ЕС държавите членки са задължени да гарантират, че *задържането на дете се прилага единствено като крайна мярка и за възможно най-краткия подходящ срок, с оглед принципа на пропорционалност и най-добрия интерес на детето*.

Общите правила относно задържането на лица във връзка с наказателното производство са уредени в Закона за Министерството на вътрешните работи (ЗМВР) и Наказателно-процесуалния кодекс (НПК). Тези разпоредби са приложими и по отношение на непълнолетни лица, като следва да се спазват със съответните процесуално-правни гаранции, предвидени за тази възрастова група.

Задържането от полицейски органи на основание чл. 72, ал. 1 ЗМВР представлява едно от често прилаганите средства за принуда при наличие на данни за извършено престъпление, включително и от непълнолетен. Съгласно чл. 72, ал. 8 ЗМВР задържаните непълнолетни се настаняват в специално обособени помещения, отделно от пълнолетните задържани. Тази уредба е в съответствие с изискванията на Директива 2016/800/ЕС относно гарантирането на подходящи условия на задържане и защита на правата на ненавършилите пълнолетие в наказателното производство.¹¹

Задържането под стража може да бъде приложено и спрямо непълнолетни извършители като *мярка за неотклонение в наказателното производство (чл. 386, ал. 1, т.4 НПК)*. Въпреки това, законодателят изрично предвижда, че тази мярка е допустима само при „изключителни обстоятелства“, като по този начин се гарантира съответствие със стандартите за минимална намеса и защита на интереса на детето (чл. 386, ал. 2, изр. 2 НПК).

¹¹ чл. 12, § 2 и чл. 13 от Директива (ЕС) 2016/800 на Европейския парламент и на Съвета от 11 май 2016г. относно процесуалните гаранции за децата, които са заподозрени или обвиняеми в наказателни производства.

Съдебната практика приема, че даден случай може да се квалифицира като изключителен, когато съвкупната оценка на обстоятелствата, при които е извършено деянието и личността на дееца обосновава извод за повишена обществена опасност, както на престъплението, така и на извършителя. По-конкретно съдът дефинира случая като изключителен, когато е налице тежко умишлено престъпление и когато личността на непълнолетния се характеризира с висока степен на обществена опасност.

В този смисъл се отчита и реалната опасност от укриване и извършване на ново престъпление. Изключителният характер на случая може да бъде обоснован и с други хипотези, отнасящи се до непълнолетния като високорисков извършител – например когато лицето не посещава учебно заведение, употребява наркотични вещества и родителският надзор не е достатъчно ефективен.¹²

В подобни хипотези съдът следва да извърши задълбочена индивидуална преценка преди да пристъпи към задържане под стража. Този стандарт е уреден в чл. 7 от Директива (ЕС) 2016/800, който задължава компетентните органи да изготвят индивидуална оценка за всеки непълнолетен с цел да се улесни вземането на най-справедливото процесуално решение.

От друга страна, изключителният характер на мярката за неотклонение „задържане под стража“ е допълнително гарантиран и от самата нормативна уредба в българското наказателно-процесуално законодателство. Тази мярка е предвидена на последно място сред изброените мерки за неотклонение, което подчертава нейния краен и ограничен характер (чл. 386, ал. 1 НПК).

Посочените актове на правото на ЕС, които уреждат основни принципи относно лишаването от свобода на непълнолетни извършители, съдържат и изисквания относно *професионалната подготовка на служителите, работещи в местата за изтърпяване на наказанието „лишаване от свобода“*.

Съгласно чл. 20 от Директива (ЕС) 2016/800 държавите членки следва да гарантират, че компетентните органи, включително и служителите в местата за лишаване от свобода, преминават специализирано обучение, насочено към работа с деца, за да могат да осигурят съобразно с нуждите и възрастта третиране на непълнолетните в рамките на наказателното производство.

¹² Решение 568 от 15.03.2011 г. на ВКС по н.д. 502/2010 г.; определение 422 от 16.09.2019 г. на Софийски окръжен съд по ч.н.д. 991/2021 г.; определение 529 от 02.09.2020 г. на Окръжен съд Стара Загора по ч.н.д. 2200/2020 г.

В този смисъл и Препоръка Rec (2008) 11 изисква от държавите да гарантират, че персоналът, който работи в институции за настаняване и изпълнение на санкции по отношение на младежи, преминава специално отношение за работа с непълнолетни младежи. А съгласно т. 129.2 този персонал следва да бъде подбиран, непрекъснато обучаван и подкрепян, така че да придобие личностни и професионални качества, отговарящи на целите на възпитанието, ресоциализацията и минимизирането на вредите от лишаването от свобода.

Значението на квалифицирания персонал е подчертано и в т. 129.3 от същата Препоръка, където се изисква регулярна професионална подготовка и развитие, за да се гарантира, че работата с млади правонарушители е етична, ефективна и съобразена с международните стандарти. Липсата на подобен изричен ангажимент в българското национално законодателство, по –конкретно в Закона за изпълнение на наказанията и задържането под стража, следва да бъде преодоляна чрез нормативни и институционални механизми, които да осигурят професионализъм и устойчивост на подхода към непълнолетните лишени от свобода.¹³

*Професионалната подготовка на служителите, ангажирани с изпълнение на наказанието „лишаване от свобода“, е сложен и продължителен процес, който е неразривно свързан с формирането и развитието на тяхното правно съзнание. Нивото на правно съзнание на тези служители оказва пряко влияние върху законосъобразното, ефективно и хуманно изпълнение на наказанието, както и върху постигането на неговите цели.*¹⁴

Като се има предвид, че юридически релевантното поведение на индивида е резултат от неговото правно съзнание, следва да се приеме, че информационната функция на правото има съществено значение за формиране на законосъобразно поведение и постигане на целите на правната уредба.

Правните знания и уменията за прилагане на правото, които би трябвало притежават служителите в системата за изпълнение на наказанията, имат комплексен и многоаспектен характер. Те обхващат не само познаване на нормативната уредба, но и способност за нейното тълкуване и прилагане в съответствие с принципите на

¹³ Препоръка Rec(2008)11 на Комитета на министрите на Съвета на Европа относно европейските правила за младежите, извършили правонарушения, т. 129.2 и т. 129.3. <https://rm.coe.int/16804b2cd> (accessed on July 28, 2025).

¹⁴ Töyrylä, E. A global perspective on prison officer training and why it matters. Penal Reform International. <https://www.penalreform.org/blog/a-global-perspective-on-prison-officer-training/> (accessed on July 28, 2025).

законосъобразност, пропорционалност и хуманност. Това се дължи на обстоятелството, че правосъзнанието включва не само познаването на приложимите наказателноправни норми, но и способността за правилното им интерпретиране в конкретната пенитенциарна институция. То обхваща и осъзнаването на съдържанието (правата и задълженията на субектите) и целите на правните отношения, възникващи при изпълнение на наказанието „лишаване от свобода“.

Наред с насложилите се правни знания, професионален опит и възприятия, формирани в хода на служебната дейност, правното съзнание на служителите се изгражда и под влияние на тяхната *ценностна ориентация*. Особено значимо в този процес е отношението към принципите на законност, хуманизъм и целесъобразност при изпълнение на наказанието – водещи ориентири в професионалното поведение и изпълнението на служебните задължения.

Особено силно е въздействието на наказателноправните норми поради тяхната *информационна функция*. Правните разпоредби изпълняват познавателна функция като довеждат до знанието на служителите в пенитенциарните заведения нормативно установените правила, чрез които законодателят урежда реда и начина на изпълнение на наказанието „лишаване от свобода“.

При обсъждането на основни въпроси, свързани с изпълнение на наказанието „лишаване от свобода“, служителите в пенитенциарните заведения показват добри познания и професионална подготовка. При поставяне на по-специфични и по-малко очевидни въпроси се установява известен дефицит в информираността относно съдържанието на правните норми, уреждащи изпълнението на наказанието, правата на лишените от свобода съгласно международните актове, както и относно допустимите граници на употреба на физическа сила и средства за принуда, определени от международните стандарти.¹⁵

Особено проблематични, включително в български контекст, остават въпросите, свързани с прилагането на физическа сила и помощни средства от страна на служителите в местата за лишаване от свобода при възникване на конфликтни ситуации. Съществуващите вътрешни правила и инструкции в тази област често не са достатъчно конкретни и недвусмислени, което създава риск от неправомерна и несъразмерна намеса.

Съгласно действащото законодателство обучението, което се осигурява е концентрирано в началния етап на професионалната реализация – при встъпване в

¹⁵ Schultz, W. J. Correctional officers and the use of force as an organizational behavior. *Criminology* 2023, 61, 3. <https://doi.org/10.1111/1745-9125.12346> (accessed on July 28, 2025).

длъжност (чл. 13, ал. 2, т. 11 ЗИНЗС). Това обучение има за цел да запознае служителите с основни нормативни актове, уреждащи дейността им, включително Закона за изпълнение на наказанията и задържането под стража (ЗИНЗС), Правилника за прилагане на ЗИНЗС (ППЗИНЗС), Наказателния кодекс (НК), Наказателно-процесуалния кодекс (НПК), както и Конституцията на Република България (КРБ).

С оглед постигането на по-голяма ефективност при изпълнение на наказанието „лишаване от свобода“, се очертава необходимостта от *системно надграждащо обучение за пенитенциарните служители*. То следва да бъде насочено както към актуализиране на познанията относно националното наказателно и наказателно-процесуално законодателство, така и към тяхното задълбочаване в специфични аспекти, свързани с изпълнение на наказанието „лишаване от свобода“ като една от най-тежките санкции.

Недостатъчно задълбоченото обучение на служителите в пенитенциарната система дава основание да се приеме, че самите те биха проявили *обективна и устойчива заинтересованост от непрекъснато разширяване на правната си информираност и повишаване на своята правна култура*. Особено внимание би следвало да се отдели, на онези правни разпоредби, които имат пряко практическо значение в конкретен момент от служебната им дейност. Тази необходимост кореспондира с изискванията на чл. 13, ал. 2, т. 11 ЗИНЗС, съгласно който Главна дирекция „Изпълнение на наказанията“ организира и ръководи подготовката и повишаването на квалификацията на служителите в главната дирекция и териториалните ѝ служби.

Служителите, в частност инспекторите „Социални дейност и възпитателна работа“ биха могли да срещнат затруднения при тълкуването на една от предпоставките за прилагането на института на условно предсрочно освобождаване, а именно - *как следва да се разбира изискването осъденият непълнолетен да се „поправил“ съгласно чл. 71, ал. 1 НК*. Това понятие не е ясно разграничено в нормативната уредба и поради това е трудно да се обобщи кои конкретни хипотези попадат в обхвата на тази предпоставка.

От друга страна, възниква въпросът дали поправянето на непълнолетния е равнозначно на това, че е „дал доказателства за своето поправяне“, уредено в чл. 70 НК по отношение на пълнолетните. Следва да се отбележи, че различието не е само във формулировката на текстовете, но и по същество. Основните показателни за поправяне

на осъдения пълнолетен са свързани с комплексна оценка на поведението.¹⁶ По отношение на непълнолетния е достатъчно да не извършва престъпление и да са преодолени причините и мотивите, които създават антиобществената насока на поведение.

В подкрепа на този извод съдебната практика приема, че поправянето на непълнолетния извършител може да се счита за постигнато, когато в поведението му не се открояват прояви на противообществена нагласа, оценката на риска от рецидив е ниска, той демонстрира осъзнаване на извършеното деяние и вината си, както и поддържа добро поведение в условията на лишаване от свобода.¹⁷

С оглед гореизложеното е необходимо служителите да бъдат запознати със съдебни актове по въпросите, свързани с условното предсрочно освобождаване на непълнолетни извършители, включително и с конкретни тълкувателни и индивидуални решения на Върховния касационен съд (ВКС).

С цел постигане на по-голяма ефективност и съответствие при изпълнение на наказанието „лишаване от свобода“, включително по отношение на непълнолетни, е наложително служителите в пенитенциарната система да притежават не само познания по националната нормативна система, но и да бъдат запознати с *европейските правила и ключови международни стандарти*. Обучението следва да обхваща, както универсални принципи на хуманно третиране, така и специфичните изисквания за отношението към ненавършилите пълнолетие лица.

От особено значение в контекста на правната уредба и практиките, свързани с третирането на непълнолетни извършители, са Препоръка Rec(2008)11 на Комитета на министрите на Съвета на Европа относно европейските правила за младежи, извършили правонарушения, както и Директива (ЕС) 2016/800 на Европейския парламент и на Съвета от 11 май 2016 г., установяваща процесуални гаранции за децата, които са заподозрени или обвиняеми в наказателни производства.

Ключово е и значението на следните международни нормативни актове: Конвенцията на ООН против изтезанията и други форми на жестоко, нечовешко или унижително отнасяне или наказание,¹⁸ Правила на ООН относно минималните стандарти

¹⁶ Михайлов, Д. *Проблеми на наказателното право. Обща част*. Издателство „Сиела софт енд паблишинг АД“, София, 2007, с.208, ISBN-13; 978-954-28-0134-4.

¹⁷ Определение 228 от 05.06.2020 г. на Окръжен съд Враца по ч.н.д. 195/2020 г.; Определение 10 от 10.01.2018 г. на Апелативен съд София по ч.н.д. 195/2020; Постановление 7 от 27.06.1975 на Пленума на Върховния съд.

¹⁸ Приета от Общото събрание на ООН на 10 декември 1984 г.

за осъществяване на правосъдие по отношение на ненавършили пълнолетие лица (Пекински правила),¹⁹ Правилата на ООН за закрила на ненавършили пълнолетие лица, лишени от свобода,²⁰ както и на редица актове на Съвета на Европа, включително Препоръка № R (92)16 относно Европейските правила за обществените санкции и мерки,²¹ Препоръка № R (97)12 относно служителите, отговорни за изпълнението на санкции и мерки.²²

Интегрирането на европейските и международните стандарти в обучителните програми за служителите в пенитенциарната система е ключов елемент за повишаване ефективността на изпълнението на наказанията. Подобно обучение е от съществено значение както на национално, така и на индивидуално равнище. Солидната професионална подготовка на персонала в местата за лишаване от свобода способства за изпълнение на произтичащите от правото на ЕС и от националното законодателство ангажименти на държавата, но и допринася за формиране на по-висока правна култура и институционална чувствителност към правата на осъдените. Всички тези фактори водят до повишаване ефективността в ежедневната професионална дейност на ангажираните в изпълнение на наказанията и в същото време допринасят за опазване и укрепване на тяхното психично благополучие.

Лишаването от свобода на непълнолетните извършители представлява изключително сложен и многоаспектен въпрос. Основните принципи, заложи в правото на ЕС, са насочени към гарантиране на закрилата на правата на подрастващите, като се изисква техните индивидуални и възрастово обусловени потребности да бъдат разглеждани с повишено внимание. Постигането на тази цел предполага комплексен и интегриран подход, включително последователно усъвършенстване на националното наказателно и наказателно-процесуално законодателство. Нормативните разпоредби в националното право следва не само да третират лишаването от свобода като крайна и изключителна мярка, но и да съответстват на принципите за хуманно и щадящо изпълнение на наказанието съгласно европейските и международните стандарти.

Във връзка с това професионалната подготовка на служителите в местата за лишаване от свобода следва да се разглежда като съществен компонент от цялостната

¹⁹ Приети с Резолюция 40/33 на Общото събрание на ООН от 29 ноември 1985 г.

²⁰ Приети с Резолюция 45/113 на Общото събрание на ООН от 14 декември 1990 г.

²¹ Приета от Комитета на министрите на Съвета на Европа на 19 октомври 1992 г.

²² Приета от Комитета на министрите на съвета на Европа на 10 септември 1997 г.

система на правосъдие по отношение на непълнолетни. Тя има определящо значение за гарантиране на ефективното прилагане на националните и европейските стандарти, както и за постигането на целите на наказанието в съответствие с принципите на рехабилитация, индивидуален подход и защита правата на детето. В това отношение следва да се предвиди въвеждането на по-конкретни нормативно уредени мерки, насочени към системно обучение и професионално усъвършенстване на служителите в местата за лишаване от свобода.

Funding/Financial Support: Изследването е реализирано като част от дейностите по проект „Психологични, правни и здравни аспекти на работата в пенитенциарни заведения. Модел за подобряване на психичното благополучие“, финансиран от Фонд научни изследвания с договор № КП-06-Н75/1 от 07.12.2023 г.

Библиография:

1. Канушев, М. *Наказателните стратегии в демократичното общество*. Издателство на Нов български университет, София, 2020, ISBN 978-619-233-128-3.
2. Михайлов, Д. *Проблеми на наказателното право. Обща част*. Издателство „Сиела софт енд паблишинг АД“, София, 2007, ISBN-13; 978-954-28-0134-4.
3. Пушкарова, И. *Наказателноправният отговор срещу изключително тежката престъпност: смъртното наказание, доживотният затвор и доживотният затвор без замяна в България*. Издателство „Сиела Норма АД“, София, 2021, ISBN 978-954-28-3703-9.
4. Erikson, E. H. *Identity: Youth and Crisis*. W. W. Norton & Company, New York, 1968.
5. Moffit, T.E. Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy. *Psychological Review* 1993, 100, 4, pp.674-701. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.100.4.674> (accessed on July 28 2025).
6. Schultz, W. J. Correctional officers and the use of force as an organizational behavior. *Criminology* 2023, 61, 3. <https://doi.org/10.1111/1745-9125.12346> (accessed on July 28, 2025).
7. Töyrylä, E. A global perspective on prison officer training and why it matters. *Penal Reform International*. <https://www.penalreform.org/blog/a-global-perspective-on-prison-officer-training/> (accessed on July 28, 2025).